

ПУТОВАЊЕ ПО СЛОВЕНСКИМ ЗЕМЉАМА

Александар Сапјеха

Уредник
Корана Боровић

Наслов оријинала
Aleksandr Sapieha
Podróże w krajach sławiańskich odbywane.
Red. Tadeusz Jabłoński, Wrocław, Ossolineum, Novi Sad, Matica srpska, 1983.

Copyright © за Србију ИК Прометеј, 2024.

Александар Сапјеха

ПУТОВАЊЕ
ПО СЛОВЕНСКИМ ЗЕМЉАМА

Са пољског превео и студију написао
ДЕЈАН АЈДАЧИЋ

ПРОМЕТЕЈ
Нови Сад

О преводу путописа Александра Сапјехе из Далмације и Херцеговине 1804. године

Кнез Александар Антоњи Сапјеха грба Лисице рођен је у Стразбуру 1773. године, у породици пољских емиграната. Стекао је у Француској широко образовање, а као природњак био је члан више европских научних друштава. У Француској се као Наполеонов коморник и ађутант кретао у кругу образованих чиновника и дворјана. Са јачањем Наполеона, вратио се у Пољску и био активан међу племићима окупљеним око пољског двора. Кнез Сапјеха умро је млад, у Деречину 1812, на поседу свога рода.

У јесен 1804. пропутовао је од Трста до Задра бродом, а потом прошао кроз далматинско залеђе, уз Крку и низ Цетину, ушао у Турску и у муслиманској одећи, као тобожњи трговац, доспео до Дубровника. Његово путовање с научним циљем, по хабзбуршкој Далмацији и Херцеговини под Турцима, поред природњачко-етнографских истраживања, било је у тесној вези са тајним задатком.

Сапјехин путопис по Далмацији и Грчкој написан је на француском, али је објављен у Вроцлаву, у ауторовом преводу на пољски језик, под насловом: *Podróże w krajach sławiańskich odbywane w latach 1802 i 1803 przez X... S....* – у преводу: *Пушовање по словенским земљама*. Иако су у наслову књиге наведене 1802. и 1803. година, Сапјеха је по Далмацији и далматинском залеђу путовао у јесен 1804, о чему постоје несумњиви докази више аустријских агената који су га пратили и описали његово кретање, наводећи и дагуме. Сапјехина књига је после овог издања још три пута објављивана на пољском – 1856, 1983. и 2005. године. Но, на језицима крајева које описује објављена је на хрватском, 2008. године.

Путопис кнеза Александра Сапјехе суочава преводиоца са питањем како да разреши неке од застарелих назива ствари и појава, како да се односи према изразима и стилским цртама двовековне старине. Савременици пољског кнеза у српској култури тога доба били су Атанасије Стојковић и Доситеј Обрадовић, али је мешавина славеносрпског и народног језика ових аутора много даља од савременог српског него што је језик Сапјехиног текста удаљен од данашњег пољског. Упућеност овог превода савременом читаоцу била је додатни аргумент против било каквог архаизовања које би подсећало на чињеницу да је преведени спис стар два века.

Ипак, ваља указати на систематски спроведене незнатне измене приликом превођења Сапјехиног путописа на српски језик. Пољски кнез је имена људи и места преузимао из

италијанских и француских извора, најчешће на латинском или италијанском, али их је понекад прилагођавао свом пољском изговору и писму, па је и зналцима географије јадранског приморја и залеђа тешко да их препознају. Сви топоними и имена особа на италијанском, латинском или другим језицима дати су у облицима познатим српском читаоцу, осим у случају када сам путописац наводи паралелне називе, и тада је остављено, на пример: Portore – Краљевица, Velia – Крк и сл. Када путописац мисли на град Венецију, остављано је име града, али када у виду има Републику Св. Марка, за њене житеље и господаре у преводу су коришћени код нас устаљени називи *Млеци* и *Млечани*, као и придев *млейшачки*.

Врсте биљака, геолошких формација, римских насеља и других реалија, дате понекад на латинском језику, као и наслови неких дела француских и италијанских аутора, у пољском тексту писани су на различите графичке начине – курзивно, размакнуто, обичним словима. Сви ови називи у преводу су уједначено навођени курзивном латиницом. Називи реалија које аутор наводи на „словенском” или „морлачком” језику додатно су истакнути размакнути типом слова.

Неке одлике путопишчевог стила захтевале су мања дотеривања пољског изворног текста. У скраћеним реченицама са подразумеваним речима додаване су речи без којих би преведени део текста био непотпун и тешко разумљив, а то је означено угластим заградама – []. Када су Сапјехине сложене реченице логички слабо повезане, у преводу су или раздељене на посебне реченице или је промењен везник који их повезује. Релативно малобројне Сапјехине напомене означене су звездицама – *, како би се разликовале од бројнијих преводиочевих напомена, обележених бројевима. Напомена преводиоца могло је да буде и више, али сам превод наменио образованијем читаоцу, уверен да ће информације о оним доступнијим реалијама читалац и сам лако пронаћи.

Ауторова терминологија систематике живог света није доследна, па су мањим интервенцијама избегнуте збуњујуће двосмислености. Кнез је слабије познавао врсте риба, па му се на неколико места поткрала грешка у називању туна јесетрама. Захваљујем се Николи Вулећићу, етнолингвисти из Задра, на помоћи у недоумицама око назива ових риба. Класичном филологу Александру Ломи захвалан сам за помоћ у разумевању латинских цитата, а полонисти Петру Буњаку за савете у недоумицама око превода неколико тешких места.

Највећи проблем у превођењу чинили су одломци текста у којима кнез мудрује или даје одушка својим сентименталним узлетима. Неки од таквих одељака не звуче ни мудро, ни песнички, али молим читаоца да има у виду да у томе нема преводиочеве кривице.

Драго ми је што је новосадски издавач „Прометеј” прихватио да се уз превод нађу и илустрације које умногоме обогаћују читање овога путописа.

Четрдесет осам
ПИСАМА ИЗ СЛОВЕНСКИХ ЗЕМАЉА

УВОД

Имајући у виду створења која су населила земаљску куглу, лако је увидети да су људи подељени на типове који су међусобно још раздељенији него породице засебних народа. Црте које разликују људе једне од других, родове од родова, далеко су важније, трајније и устаљеније од оних које племена чине посебним, јер су црте племена само раздељене и наслеђене од првобитних, а заједно чине бескрајни ланац промена којима природа увек обилује.

Као што су животиње и биљке морале да буду подељене када је знање о њима постало предметом науке, и тада постале добро знане по класама, родовима, породицама и врстама, тако је и природној историји човека, осмотреној са физиолошке тачке гледишта, потребно слично дељење на врсте. Дакле, људи, као и биљке, имају своје редове, поколења, породице, родове. Није мој циљ да улазим у све појединости великих обележја људских типова. Ко би то дубље хтео да упозна, у класичном делу господина Виреја¹ пронаћи ће потребна начела. Предајући публици мој путопис по словенској земљи, немам други циљ но да својим сународницима понудим нека опажања која не могу да их оставе равнодушним. Много пута сам Словенима помињао Пољаке, мислећи да нас се сећају са љубављу, као давно растављене и далеке браће.

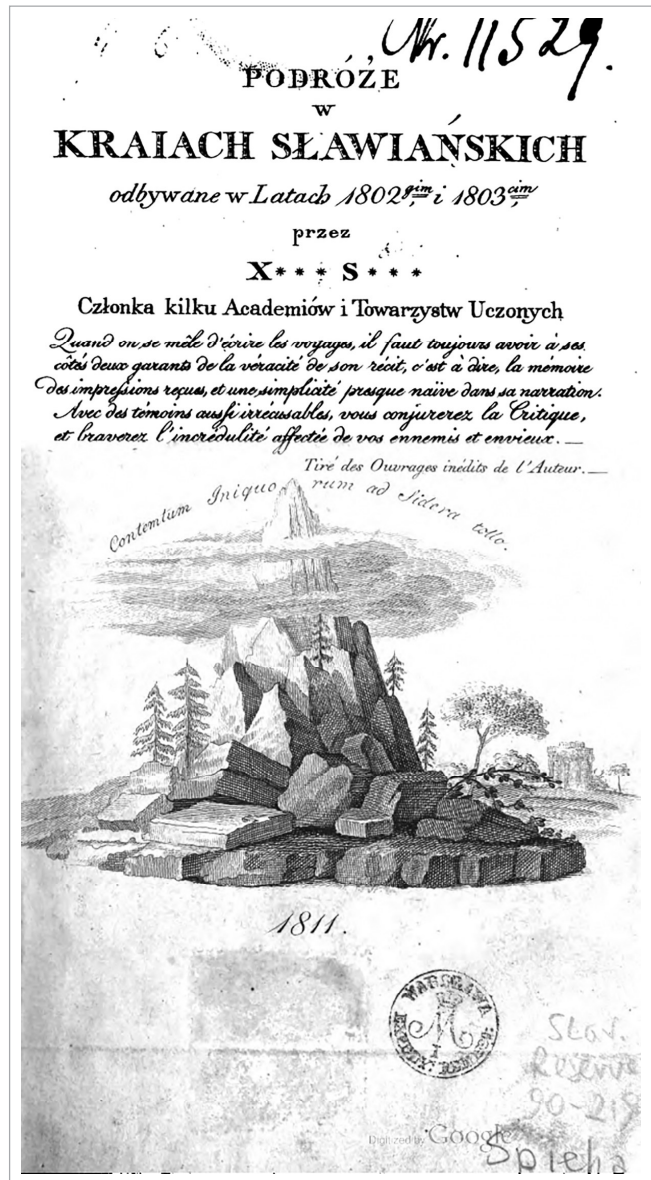
По свој прилици, колевка Словена био је Кавказ, а сада је на земаљској кугли њихово станиште од Леденог мора све до Јадрана. Зашто Словени, под овим именом, нису били познати у старо доба, да ли су то они били Скити, Сармати, Маркомани, Квади итд. – то су питања на која је прилично тешко одговорити. Сложеност њиховог расплитања не доказује новину рода који је могао да носи неколико имена. Код Тацита налазимо многе нације у племену Германа, а ко би хтео да посумња да су Словени могли да буду називани неколиким именима могао би рећи и да Свеви, Тевтонци, Келти итд. – нису били Немци. Имајући у виду многобројност имена, ваља разликовати она која су народи сами себи дали од оних која су им доделили страни народи. Да бисмо се у то уверили, узмимо још једном пример наших суседа Германа, па ћемо видети да су их разни Словени познавали под истим именом – Немци, Римљани под именом Германи, Французи под именом Але-

¹ Жил Жозеф Виреј (Jules Joseph Virey, 1776–1847), француски лекар и физиолог, објавио је 1800. књигу о историји људског рода *L'Histoire naturelle du genre humain*.

мани, а сами су себи дали заједничко име – Тевтони. Ако пажљиво размотримо разлоге за ове различите називе који се дају једном народу, видећемо да је део назива племена које је дошло у додир са страним народом био разлог да његов сусед исто име да целом племену. Иако се ово не може сматрати општим и универзалним правилом, такви примери су прилично раширени. И поводом назива нашег, пољског народа, постоје докази о неистовности имена. На целом Истоку, ни Турчин, ни Персијанац, ни Јерменин неће разумети име 'Пољак', јер смо тамо, на турском, персијском, јерменском, татарском и свим источњачким језицима, познати под именом 'Леха'. Ни наши источни побратими, Русини, Козаци, Бугари, не познају Пољаке друкчије но под именом Лаха. Једино нас хрватски народи² и западна племена познају под домаћим именом. А Италијани су чак и у начину изговарања задржали правилно правописање. Хрватски народи нам и данас указују [на то] да је 'поље' извор нашег имена, јер се и код њих поље назива 'поље', па када нас именују – зову нас Пољаци. Из овог угла, потпуно се оповргава постанак Леха из легенде, јер нема примера да је било који народ који је дошао са истока као

² Александар Сапјеха сматра да постоји група хрватских народа и језика.

* Пример Ромула не може да оспори овај закључак: он је био оснивач града, не народа. Врлине и одважност касније су га у Народ претворили.

своје име узео име краља, па макар то био и највећи јунак.* Не улазећи одвећ у то – јесмо ли ми потомци старих Лега, по Страбону,³ и данашњих Лезгина,⁴ што се чини слично, име Леха усвојено је у свим најстаријим источним језицима. Тачно је да су она наша браћа насељена уз море сама себе назвала по положају: 'морски Ласи' или Морлаци, док су они који су имали своја поља у равници себе назвали Пољским Ласима, односно Пољацима.**

Не развијајући ове претпоставке, довољно је рећи да је то словенски (на)род, а брижљиво разматрајући пажња нам се усредсређује на следеће. Ко год је марљиво проучавао природу, открио је да је она између најразличитијих, између најмање сличних бића ставила међуврсте, које смањивањем разлика њих чине мање упадљивим. Тај исти поступак је ова заједничка мајка применила и на људе. Између највеће таме и светлости биле су потребне везе и неки прелази, па и словенски род на то указује. Међу бројним генерацијама и породицама тако великог рода, Пољаци чине горепоменуто тачку додира. Несреће које су их обориле потекле су са Истока, од тамних братских народа, а са Запада је, за њихово добро, прихваћена и сигурност суседа. Овај ратнички народ такође је имао тренутак своје надмоћи и док је његово победничко оружје било баријера пред навалом варвара са Истока, Запад је поштовао његову храброст и просвећеност. Жигмундовој епохи претходила је у Француској срећна владавина Луја XIV, биле су то подједнако добре епохе за наш народ, а можда и најбоље, јер следе толеранцију, тај камен темељац напретка ка светлости.

Али када бих рекао да сам, отворивши очи, затекао велику промену у завичају, требало би да подсетим читаоца на читав низ недаћа које су победничке ловорике предака прекриле жалашћу и велом туге. Моји родитељи су уточиште од непријатеља потражили у нацији којој је наш опоравак био у интересу. Под владавином немоћног краља, Француска је, давањем уточишта преосталим браниоцима земље, окончала слабе напоре да се одбрани Пољска. Тамо сам се родио и нисам се вратио у земљу само да бих био сведок њене пропасти и краја. Године ми нису дозволиле да у оно време будем међу браниоцима Отаџбине. Али пошто сам био сведок тужног покоравања своје земље, урезало ми се у свест да је порок довршио несрећу, која је међу нама већ дуго била припремана подмићивањем моћника, недостатком просвећености и затуцаношћу. У овом општем поразу, нисам могао да се навикнем на страну службу па ми није преостало ништа осим боравка у своме дому, на чији мир, упркос највећој приљепности у учењу, нисам могао да се навик-

³ Страбон (64. п. н. е. – око 24. н. е.) аутор је *Географије* у седамнаест књига. У деветој књизи он помиње Лега.

⁴ Лезгини су кавкаски народ који живи на југу Дагестана и североистоку Азербејџана. У XIX веку било је заступника идеје да Пољаци воде порекло од Лезгина.

** Морлаци се називају и Власима, али то име произлази из римског држављанства, дато насељеницима приморске Илирије, тим пре јер само Словени на [јадранском] приморју користе то име; у сличним околностима задржали су га Власи.

кнем. Знао сам да је на крају ове сенке живота, коју нам је дао Кошћушков устанак,⁵ словенским народима упућен апел, да им је речено да је један њихов славни род жртва страног насиља. Желео сам да видим да ли је то оставило било какав утисак на њих, а уједно сам желео да упознам побратиме које ниједан Пољак није посетио. Путопис опата Фортиса⁶ додатно је побудио моју заинтересованост. Из тих разлога сам, дакле, кренуо на ово путовање, које сам успешно, како судим, привео крају. Које год да сам словенске рукописе и књиге пронашао, скупљао сам их са највећом пажњом, укључујући и јуначку поему *Османијада*,⁷ које сам, касније, предао Друштву научника у Варшави.

Током свог словенског ходочашћа, обишао сам Штајерску, Горицу, Корушку, Истру, део Хрватске, Далмацију, Босну, Херцеговину, део Албаније, Црну Гору и Далматински архипелаг. Опис мојих даљих путовања оставио сам по страни и објавићу га у посебном делу. Сада се објављују само моја путовања по словенским земљама, а написаћу и други део – о словенској књижевности, обичајима, минералогии итд.⁸

Нисам очекивао да ћу, враћајући се у своју земљу, поново видети наде које се дижу над нашом несрећном домовином. Одавно сам знао да су часни сународници, одајући се служби победничког народа, својом храброшћу били у искушењу да привуку будност и пажњу на себе и своју земљу: *Dum in adversis turba quaerit Deos, illi quaerebant patriam*.⁹

Видео сам да су уважене војсковође Домбровски¹⁰ и Књазевич,¹¹ који у овековечени у нашој историји и нису ишчезли из сећања Пољака, часно предводили ове племените намере, али никада нисам помислио да би применом ових напора оне за нас тако брзо могле бити делотворне.

Али, Хероју векова [Наполеону] препуштено је да оживи увеле остатке несрећног Народа и у рукама Провиђења наступио је час наше освете. Осетљив на наше муке, васкрсавајући старе савезнике своје земље, постао је једнак Цезару, који је, не обазирјући се ни

⁵ Тадеуш Кошћушко (Andrzej Tadeusz Bonawentura Kościuszko, 1746–1817) предводио је устанак и рат Пољака против Русије 1792–1794. године.

⁶ Алберто Фортис (Alberto Fortis, 1741–1803), италијански редовник, природословац и путописац.

⁷ Сапјеха је у Варшаву донео препис епа *Осман дубровачког барокног песника* Ивана Гундулића, па су наведени наслов *Османијада* и жанровско одређење само делимично тачни.

⁸ Сапјеха је умро убрзо након објављивања књиге о словенским земљама, а ни проширено издање, које садржи и део приређен по рукописима који се чувају у Лавову, не садржи други, најављени део књиге.

⁹ „Док је у невољи гомила тражила богове, они су тражили своју отаџбину.”

¹⁰ Генерал Јан Хенрик Домбровски (Jan Henryk Dąbrowski, 1755–1818), учесник устанка Тадеуша Кошћушка, великопољског устанка и других пољских ослободилачких покрета.

¹¹ Карол Ото Књазевич (Karol Otto Kniazewicz, 1762–1842), генерал пољске војске, учесник Кошћушковог устанка, један од команданата пољских легија у Италији, оснивач и командант Дунавске легије, учесник Наполеоновог похода.

на даљину, ни на мноштво народа који су га раздвајали, доносио помоћ Аусетанима,¹² верним пријатељима Рима. Иако он још није испунио све наше наде и није нам повратио пуни сјај, сматрамо Војводство Варшавско његовим посебним даром, као узор „малог Илијума”, некада постојећег на обалама Јадрана, у коме је осећајна Андромаха, са избеглим Тројанцима, водећи рачуна о овом споменику некадашње величине, отирала сузе и умиривала тугу.

У међувремену, добар Пољак не може бити равнодушан према везама са словенским народима, као што породица никада није туђа према рођеном сину. Осим јединствености рода, сада нас окупља и брига Великог Наполеона, нова карика уз сродство. Најудаљеније насеобине Рима, иако одавно накалемљене на туђу земљу, осећале су захвалност што су некада припадале изданку овог чувеног рода и племена.

Однесимо нашој удаљеној браћи резултате нашег напретка и несрећа цивилизације, а заузврат узмимо обновљене наше стародревне обичаје и врлине. Понећемо им узоре посвећења заједничком васкрситељу¹³ и непресушно благо матерњег језика¹⁴ и народног просвећења. Тамо је толико наших изгубљених обичаја, толико израза; пронаћи ћемо вредност првобитних речи. Тамо би пољска етимологија требало да нађе свој напредак и почетак. И тако, дишући под једним добробитним штитом, у сенци ловорика великог Хероја, заувек ћу освежити чвор рођачких веза и изгубљеног побратимства. Пољак уморан од својих ратних бегова, попивши воду из Цетине, мило ће се сетити обале родне Висле.

Од вас, учени Сународници, који светлошћу вашом предводите нацију, зависи препород побратимских врлина, а наших давних добрих својстава. Ви доносите светлост земљи, и, чинећи нас просветљенијим, достојно је да нас учините бољим. Шта доноси просвећеност без народних врлина? У доба Јана III,¹⁵ познати пољски економиста, говорећи о моралу прошлих времена, користи речи: „Напустиле су нас старопољска врлина, искреност и истина, као што је Сунце у зиму од нас отишло.” Кад би сада видео састав наших друштава, морао би или да продужи већ довољно дугу зиму или да увећа Зодијак, због старих врлина, преостала би нам само национална храброст. Такав препород достојан је вашег рада и труда, а можда и вреднији похвала савременика. Ваша способност чини вас достојним да делате ради потомства, не уместо потомства. Маните се тог деспотског судије наших послова и вредности као господара својих судова и правца његове правде, називајући великим – оно што је било осредње, а добрим – оно што је било зло, не

¹² Стари народ који је живео на територији данашње Каталоније.

¹³ Посвећење и захвалност Наполеону.

¹⁴ Истицање блискости пољског и хрватског језика.

¹⁵ Јан III Собјески (Jan III Sobieski, 1629–1696) уздизао се као војсковођа победама, а краљ пољско-литванске уније постао је 1676. године.

грешите. Сетите се да су времена панегириста скоро увек друговала са падом народа или му претходила, а никада нису пратила њихов напредак. Једна несрећна владавина наших царева породила је више хвала од владавина свих нама славних Јагелонаца. Постарајте се да они који су поражени својим несрећама изазову сажаљење других, поштовање због истрајности, а злоупотребом своје слободе не заслуже презир и гађење. Наши преци су умели да помире поштовање према власти са смелом искреношћу и озбиљним истинама, које нису увредиле ни уши наших наследних господара Жигмундоваца. Једном речју, достојанство и озбиљност биле су одлике свих поступака и говора наших предака, а то сам нашао и код наших Словена. Можда ће ме неко оптужити да хвалим народ код кога сам претрпео толике опасности и видео толике пљачке. Ко добро промисли, признаће да то није кривица народа већ власти. На крају дугог распарчавања [Пољске], тај приговор би био оправдан, али овде не бих могао да га применим. Рећи ћу ипак помирљиво, јер, тамо сам нашао најнесигурније друмове, али сигурне пријатељске везе и дружељубље, док су овде, код нас, друмови сигурни, а ово друго је сумњиво.

Овај путопис најпре сам написао на француском језику, али ценећи да се он више тиче наше нације [Пољака], предомислио сам се и решио да га објавим на језику своје отаџбине. Задовољио сам тиме и жељу да служим својим сународницима, другим оригиналним пољским путописом, јер не знам да ли после путовања кнеза Рађивила Сиротке¹⁶ постоји још неки путопис. Признајем, међутим, да сам овим преводом неизмерно ослабио стил овог дела. Свако писање који није оживљено свеже доживљеним утисцима туђе је [оној] ствари коју оцртава. И када сам помислио да о овом путовању пишем на свом родном језику, сећање на утиске било је угашено у срцу и слабо се задржало у глави. Зато сам тај недостатак заменио жељом за писањем, тим пре што се он својом једноставношћу није супротстављао добром укусу, а погодовао је мојој лењости.

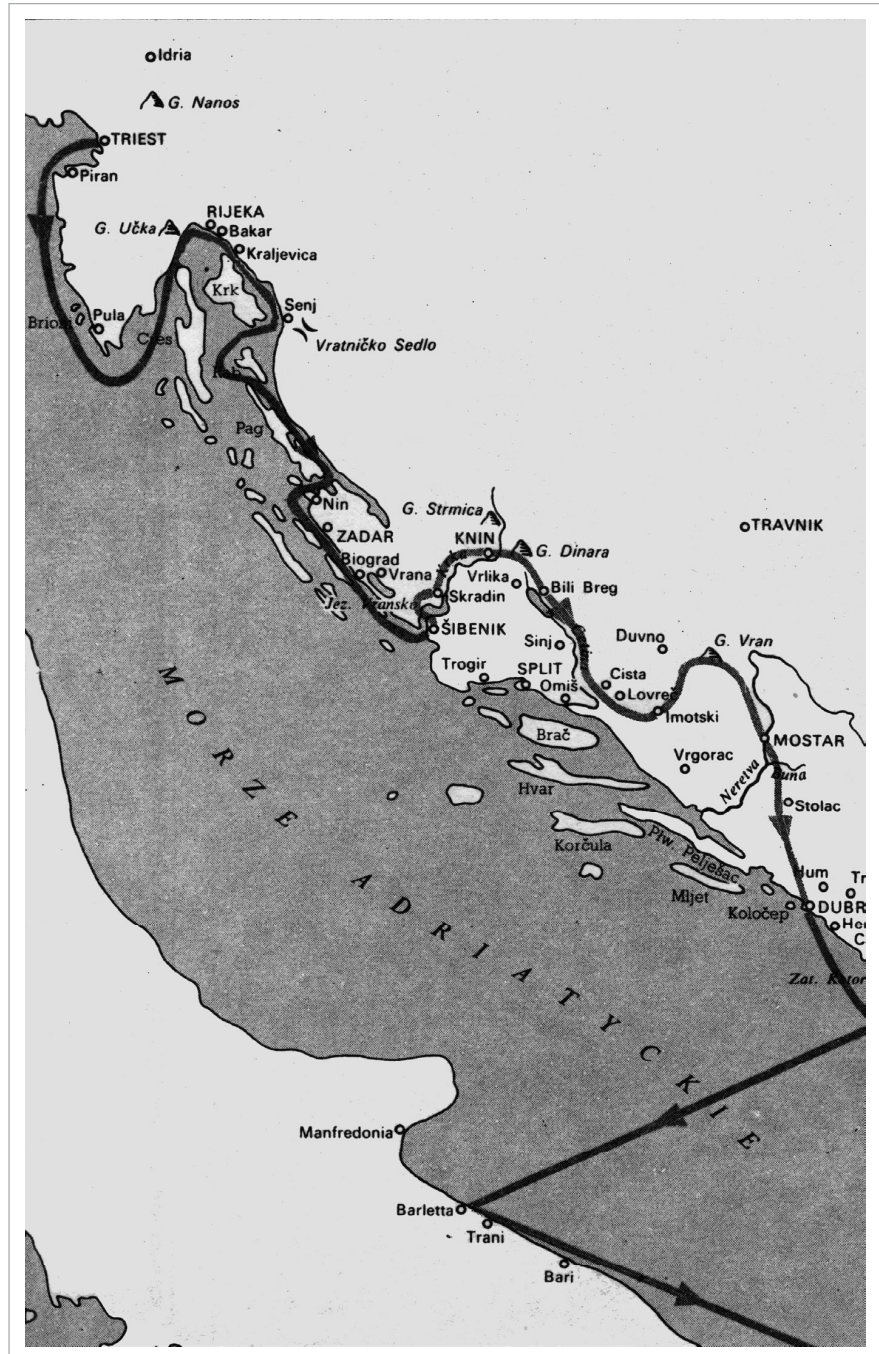
*Mihi sic in usu est , tibi ut opus est facto, face.*¹⁷

Теренције

¹⁶ Миколај Кшиштоф Рађивил, звани Сиротка (Mikołaj Krzysztof Radziwiłł [Sierotka], 1549–1616) путовао је у Француску и Италију, а своје ходочашће у Свету земљу, 1582–1584, описао је у књизи објављеној у преводу на пољски, 1607. године.

¹⁷ Цитат из дела римског комедиографа Теренција (Самомучитељ, стих 80): „Ја обично тако чиним, а ти чини како теби годи”.

ТРАСА ПУТА

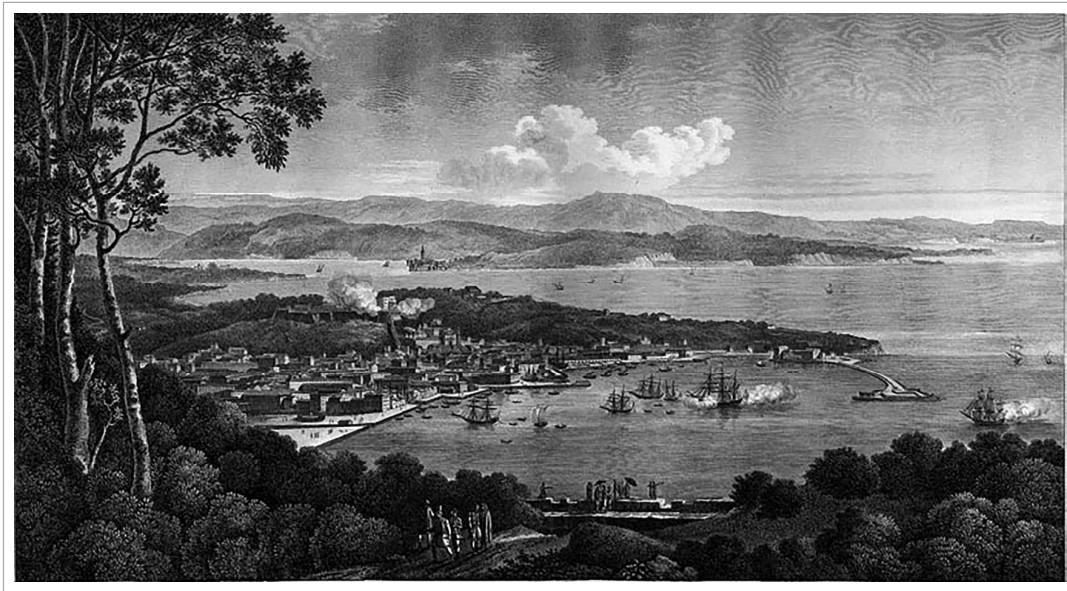

1. ПИСМО

[Трст]

из Трста

Испуњавајући дужност коју сам на себе узео, да те извештавам о напредовању мог путовања, моје прво писмо добијаш из Трста, будући да моје путовање мора одавде да почне. Сада је мој главни посао обезбеђивање кредита и, даље, прибављање писаних препорука без којих се на Истоку не може направити ниједан корак. Надам се, ипак, да ћу ускоро, пошто завршим своје припреме, моћи да се позабавим главним предметом мог путовања, тим пре што су се њему потпуно посветили господин Калвет, португалски конзул, и руски конзул Пелегрини, којима дугујем истинску захвалност.

ЛУИ ФРАНСОА КАСАС ТРСТ, ОПШТИ ПОГЛЕД, 1802.

Град Трст је добар пример граница просперитета који може достићи свако друштво, ослобођено окова и препрека који ограничавају људску довитљивост. Напори Јозефа II¹⁸ и гашење млетачке моћи учинили су га највећим трговачким градом на Јадрану. Мноштво људи, привучено трговином, чини овај град бескрајно скупим. Трошкови изнајмљивања кућа толико су порасли да Тршћани располагање својим иметком не налазе исплативијим од улагања у градњу. Немаш града на свету, не искључујући Париз и Лондон, у коме би најам кућа био скупљи. Да би се стекла добра представа до које мере расту издаци грађана, довољно је навести пример грофа Карзиотија, Грка чија је кућа коштала преко милион талира, а само на куповину овога плаца он је дао двеста двадесет хиљада талира. Цео град је потпуно нов, а његов напредак почиње од тренутка проглашења његове луке слободном.

Град Трст, заправо, нема безбедно и за бродове погодно пристаниште. Његова лука је потпуно отворена, изложена свакојаким олујама, а недавни случај несретног потапања неколико бродова у самој луци више него довољно доказује да умешношћу треба превладати све непријатности природног положаја Трста. С обзиром на приход града од преко четиристо хиљада талира, чини се да би се за кратко време могла изградити удобна и безбедна лука, али су ратне потребе аустријског двора прогутале иметак града и не треба очекивати да ће ускоро доћи до повољне промене у овом погледу.

¹⁸ Будући да је хабзбуршки монарх, просвећени апсолутиста, умро 1790, а Венеција пропала 1797, то су догађаји које аутор осликава као околности које су допринеле јачању града Трста.

Положај овог града представља рђаву минијатуру положаја Ђенове. Свуда околу, из земље се уздижу врхови стена, огољени, без зеленила. Тужна сива боја сужава жалосни хоризонт града, а белина кућа неподношљива је очима, посебно током летњих месеци. Неколико зелених стабала је премало; она, уистину, пре служе да подсети путника шта недостаје овој тужној слици, него да је оживе. Усред града налазе се статуе царева Леополда I¹⁹ и Карла VI²⁰ али оне не предњаче ни префињеношћу израде, ни укусом украса. Ту је и гроб једне Римљанке на којем је натпис прилично добро очуван, али је биста потпуно пропала. Нисам успео да сазнам где је пронађена ова старина. Једном речју, град Трст представља општу слику свих трговачких градова. Становници, обузети похлепом, тако својственом трговцима, не могу да чине баш пријатно друштво, а може се рећи да, када пола града спава, друга половина гледа како да превари оне који спавају. Због тога су друштва прилично досадна, а наука је занемарена. А шта се може очекивати у граду у коме се образовање завршава тиме што неко савлада писање и рачунање?

¹⁹ Краљ Леополд I Хабзбуршки (1640–1705) ратовао је са Шведском и Француском, уз помоћ савезника је у другој опсади одбранио Беч и кренуо у ослобађање Угарске од Турака.

²⁰ Последњи мушки владар из династије Хабзбурга, син Леополда I, цар Светог римског царства, Карло VI (1685–1740), наставио је с потискивањем Турака које је започео његов отац.

2. ПИСМО

[Пећина Липица, Церкница, планина Нанос, рудник Идрија]

Не предвиђајући скори крај мојих припрема за путовање, одлучио сам да посетим занимљивости у околини Трста. Две миље од града налази се јама, односно природна пећина која се на словенском зове Липица, што значи 'лепота'. Отишао сам, дакле, до храма лепоте, који ми је представио прилично пријатан приказ. Мноштво веома великих кречњачких леденица (*Stalactites calcaires*), сјај камења под бакљама, величина ове пећине, све то задивљује путника ненавикнутог на такве приказе. Али, заправо, немаш ту ништа необично. Пажљиво разгледање околине ове пећине убедиће упућеног посматрача да је уз њу некада било језеро, коме је ова пећина служила као подземни испуст.

Све док је простор пећине био по мери воде која утиче у језеро, дотле је и трајало, али кад су воде улазећи у кречњачку стену направиле већи одлив, тада је језеро пресушило, а подземни канал постао је пећина. У то је лако уверити се посматрајући трагове отицања воде (*erosions*) на оближњим стенама, јер нема ничега неуобичајеног у кречњачким пределима – тако, подземне реке свакодневно смањују површинске воде, за шта сама Истра нуди на хиљаде примера. Чувена Церкнишка језера, која су толико векова будила дивљење и надахнула многобројне бајке, дала су посматрачу објашњења свих тих наводних чуда на уласку у подземље.

Вратио сам се у Трст на једну ноћ, са намером да посетим Идрију, ту Меркурову очевину, где је Влада заиста нашла начин да устали вађење живине руде (*fixer le Mercure*), захваљујући значајној добити и приходима које црпи из овог рудника. До Идрије се иде близу једне врло високе планине, која се може видети са мора када се исплови из Венеције. То је планина која дели Горицу од Истре, а по свом саставу изгледа као давни талог мора. Чудно је што се ова планина, неким случајем, на словенском зове Нанос, а на месту где је вода прекинула овај ланац налази се место које се на словенском зове Раздрто.²¹ Прво може бити пример сагласности имена, које су дали мештани, са унутрашњом структуром, коју опажају научници.

²¹ У изворнику: *Ryzderte*, и читаоцу аутор даје превод на пољском – 'раздрто'.

Кречњачке стене пратиле су нас током целог нашег путовања до Идрије. Међутим, када се спуштате у град, са десне стране пута виде се напуштени рудници, чији камен, звани *brèche calcaire*,²² служи као везиво за бакарну руду.

Дошавши у Идрију, ваљано саграђено месташце, најпре сам се постарао да директору рудника покажем милостиво ми одобрену дозволу Владе за обилазак тамошњих послова, па су одмах издата наређења да ми се све покаже. Разлог за ову тешкоћу у показивању тамошњег погона сасвим је природан. Шпанија је до сада плаћала годишњи порез аустријском двору, откупљујући 'живо сребро'²³ за потребе амалгамизације у великим рудницима које поседује у Америци. Иако су и они у својој земљи имали живо сребро, неефикасним процесима нису га извлачили у толиким количинама да би могли да покрију своје потребе. Шпански хемичар, који је послат под изговором да купује живо сребро, посматрао је све тамошње поступке и толико је добро усавршио те послове у својој земљи да има већ две године како су престали да купују овај метал од Аустрије. Аустријски двор, видевши да је ускраћен за више од сто хиљада црвених златника, наредио је да се од тада ови рудници не показују ниједном странцу. Стога је издавање дозволе да се они обиђу знак поверења Владе.

Ови рудници, чија је руда повезана са каменим угљем, подложни су честим пожарима који трају и по годину-две, а рудници потом потпуно престају са радом. Управо у време када сам био у

²² Бреча је стена састављена од слепљених угластих комада дробина. Е-речник „Српски језик“ упућује и на реч у истом значењу: 'бречија'.

²³ Течни метал – жива (Hg).

Идрији, задесила их је слична несрећа. Радови су били прекинути на две године, радило се само на горњим спратовима, а наниже се није смело ући. Овај пожар је све отворе овог рудника испунио ваздухом толико отровним да ко год га је удахнуо, ту је смелост платио животом. Као жртве тровања овог новог Аверна²⁴ пало је више од седамнаест особа, а више од двадесет је дуготрајним грчевима и тешким мукама платило тужну добит што су надживели своје несрећне другове. Својим очима сам видео једну такву жртву, а та тужна слика неће избледети у мом сећању, док сам жив. Снажним ужадима овај је јадник био привезан за кревет, а трзаји су га непрекидно, највећом снагом, одизали са постеље.

Обузет радозналешћу да упознам природу ових штетних гасова, опремио сам се боцама пуним воде, постављеним на дугачке штапове, и то

²⁴ Аверно се налази близу Напуља и у старој митологији сматран је уласком у Хад, јер су отровни гасови изнад њега доводили до угибања птица.